

ULUSLARARASI SOSYAL ARAŞTIRMALAR DERGİSİ THE JOURNAL OF INTERNATIONAL SOCIAL RESEARCH

Uluslararası Sosyal Araştırmalar Dergisi / The Journal of International Social Research

Cilt: 14 Sayı: 77 Nisan 2021 & Volume: 14 Issue: 77 April 2021

www.sosyalarastirmalar.com Issn: 1307-9581

CODEX CUMANICUS'UN SÖZ VARLIĞINDA BULUNAN HAYVAN ADLARININ KAZAN-TATAR TÜRKÇESİNDEKİ DURUMU ÜZERİNE BİR İNCELEME* AN INVESTIGATION ON THE STATUS OF THE ANIMAL NAMES IN THE VOCABULARY OF CODEX CUMANICUS IN KAZAN-TATAR LANGUAGE

Özge SÖNMEZLER DURAN**

Öz

Kelime hazinesi ve muhtevası bakımından tarihi Kıpçak Türkçesi eserleri arasında kendine özgü bir yeri olan Codex Cumanicus, çeşitli konularla ilgili zengin bir söz varlığına sahiptir. Bu söz varlığının bir kısmını da hayvan adları oluşturur.

Hayvan adlarına ait söz varlığının Türk dilinin izlenebilen en eski devirlerine kadar dayandığı bilinmektedir. Bu kelimelerin bazıları tarihi devirlerde kendi anlamlarının yanında çeşitli çağrışımları, unvanları da karşılamıştır. Yaşam biçimi değiştiğinde insanların bakış açısı da değişmiş, bazı hayvan adlarının çağrışımlar yoluyla kazandığı anlamlar da değişmeye devam etmiştir. Bu yönüyle hayvan adlarına ait söz varlığı, halkın yaşam biçimi, sosyal ve ekonomik hayatı hakkında önemli bilgiler sunmanın yanında insanların inançlarını, görüşlerini, ruh dünyalarını da yansıtmıştır. Codex Cumanicus'taki hayvan adlarının da Deşt-i Kıpçak bölgesinde yaşayan Kıpçakların yaşam biçimine ve ruh dünyalarına dair pek çok bilgi sunduğu anlaşılmaktadır.

Kıpçak Türkçesinin kuzey sahasını temsil eden Codex Cumanicus'un söz varlığının bugünkü Kıpçak lehçelerinin çoğu ile benzerlik gösterdiği bilinmektedir. Bu lehçelerden biri de Kazan-Tatar Türkçesidir. Bu düşünceden hareketle bu makalede tarihi Kıpçak Türkçesi yadigarlarından olan Codex Cumanicus'taki hayvan adlarının Kazan-Tatar Türkçesindeki izleri araştırılmış, bu kelimelerin ne kadarının Kazan-Tatar Türkçesinde varlığını sürdürdüğü, bu lehçede tespit edilen kelimelerin anlam gelişiminin ne yönde olduğu gösterilmiştir. Kelimelerin Kazan-Tatar Türkçesindeki anlamları, bu lehçenin söz varlığını gösteren izahlı sözlüklerden, leksikoloji çalışmalarından, özellikle de hayvan adları üzerine hazırlanmış çeşitli sözlük ve söz varlığı çalışmalarından faydalanılarak tespit edilmiştir.

Anahtar Kelimeler: Codex Cumanicus, Kuman/Kıpçak, Kazan-Tatar Türkçesi, Hayvan Adları, Anlam.

Abstract

Codex Cumanicus, which has a unique place among historical Kipchak Turkish works in terms of vocabulary and content, has a rich vocabulary on various subjects. Animal names are part of this vocabulary.

It is known that the vocabulary of animal names dates back to the earliest periods of the Turkish language. In historical times, some of these words have various connotations and titles, besides their own meanings. As the lifestyle changed, so did the perspective of people, and the meanings that some animal names gained through connotations continued to change. The vocabulary of animal names reflects people's beliefs, views and spiritual worlds as well as providing important information about the lifestyle, social and economic life of the people. It can be seen that the animal names in the Codex Cumanicus also provide a lot of information about the lifestyle and spiritual world of the Kipchaks living in Dasht-i Kipchak.

It is known that the vocabulary of Codex Cumanicus, which represents the Northern part of Kipchak Turkish, is similar to most of today's Kipchak dialects. One of these dialects is Kazan-Tatar language. Based on this idea, in this article, animal names in the Codex Cumanicus, which is one of the historical Kipchak Turkish works were investigated in Kazan-Tatar language. It was shown that how many of these words survive in Kazan-Tatar language, and the direction of the change of meaning of the words identified in this dialect. The meanings of the words in Kazan-Tatar language have been determined by making use of dictionaries that show the vocabulary of this dialect, lexicology studies, various dictionaries and vocabulary studies prepared on animal names specifically.

Keywords: Codex Cumanicus, Cuman/Kipchak, Kazan-Tatar Language, Animal Names, Meaning.

* Bu makalede "Kazan-Tatar Türkçesinin Tarihi Kıpçak Yadigarları Bağlamında Aidiyeti -Anlam Bilimsel Bir Karşılaştırma-" adlı doktora tezinde incelenen söz varlığında bulunan bazı kelimelerden yararlanılmıştır. Bunun yanında söz konusu tezde inceleme kapsamında bulunmayan Arapça ve Farsça kelimeler bu çalışmaya dâhil edilmiş ve çalışma yeni kaynaklarla desteklenmiştir.

** Öğr. Gör. Dr., Afyon Kocatepe Üniversitesi, Rektörlük Türk Dili Bölüm Başkanlığı (Dinar Meslek Yüksek Okulu), ORCID ID: 0000-0003-0791-131X, e-posta: o.s.duran@aku.edu.tr

Giriş

Karadeniz'in kuzeyinde, Deşt-i Kıpçak sahasında yaşayan Kıpçakların dilini, yaşam biçimini, kültürünü yansıtan Codex Cumanicus, zengin söz varlığı ile Türk dili ve kültürü alanında yapılan çalışmalara kaynaklık eden önemli bir eserdir. İki ayrı defterden oluşan bu eserin ilk defteri olan İtalyan bölümü, Latince, Farsça ve Kumanca sözlük, gramer bilgileri ve çeşitli konularla ilgili kelime listelerinden oluşan zengin bir söz varlığı sunar. Eserin bu bölümünün daha çok günlük ve ticarî hayatta kullanılmak için yazıldığı görüşü yaygındır (bk. Çağatay, 1944, 763; Golden, 1992, 33; Argunşah ve Güner, 2015, 25). "XIV. yüzyılın ortalarında, Florentinalı bir tüccar olan Francesco Balducci Pegolotti'nin yazdığı *La Pratica della Mercatura* adlı eserde Deşt-i Kıpçak sahasındaki ticarî faaliyetler hakkında geniş bilgiler verilmektedir. Pegolotti'nin kaydettiği Kırım bölgesine dışarıdan gelen ve buradan diğer ülkelere giden ticarî mallar Codex Cumanicus'ta da geçmektedir." (Gökbel, 2000, 198). Bu sebeple bu bölümde bulunan sözlük ve kelime listelerinde geniş bir muhteva ile karşılaşılır. Eserin ikinci kısmı olan Alman bölümü ise daha çok Hristiyanlığa ait dinî metinleri, Kumanların dilinden derlenmiş bilmeceyi ihtiva eder. Bu bölüm metinler bakımından zengin olduğu için eserin söz varlığının bağlam içinde değerlendirilmesine de olanak tanır. Bahsi geçen her iki bölümden de -söz varlığından hareketle- dönemin kültürü, sosyal ve ekonomik hayatı hakkında değerli bilgiler edinmek mümkündür. Kuzey Kıpçak sahasına ait olması, farklı alanlarla ilgili kelimeler bulundurması, özellikle de Kıpçakların konuşma dilinden derlemelere yer vermesi bakımından kendine özgü denilebilecek bir kelime hazinesine sahip olan bu eser, söz varlığı hususunda ayrıca kıymetlidir. Eserin kimi zaman kelime hazinesi bakımından diğer tarihî Kıpçak Türkçesi eserlerinden farklılaşması ve bazı kelimelerin tarihî süreçte sadece Codex Cumanicus'ta karşımıza çıkması da bu durumu destekler niteliktedir.

Codex Cumanicus'ta bulunan söz varlığını bugün pek çok Kıpçak lehçesinde izleyebilmek mümkündür. Bugünkü Kıpçak lehçelerinden biri olan ve Codex Cumanicus'un dili, söz varlığı ile fazlaca benzerliği olduğu kabul edilen¹ Kazan-Tatar Türkçesinde de bu eserin söz varlığını, tespit edilebildiği kadarıyla, aynı veya değişmiş anlamlarla görebilmekteyiz. Buradan hareketle konumuzu -özellikle Codex Cumanicus'ta bulunan zengin malzemeyi göz önünde tutarak- hayvan adları ile sınırlandırıp Codex Cumanicus ve Kazan-Tatar Türkçesinin bu alana ait söz varlığını anlam yönünden karşılaştırmayı tercih ettik.

Hayvan adlarına ait söz varlığı bakımından değerlendirdiğimizde Codex Cumanicus'un ilk bölümünde bulunan çeşitli konularla ilgili kelime listelerinden bazılarının hayvan adları, kuş adları, solucan, böcek adları gibi alanlara ayrıldığını görmekteyiz. İkinci defter olan Alman bölümünde, özellikle bilmece metinlerinde hayvan adlarına fazlaca rastlamaktayız. Bu alana ait söz varlığı Kıpçakların kültürel mirası, yaşam biçimi, sosyal ve ekonomik hayatı hakkında bilgiler sunmakta ve bu dönemde hayvancılığın Kıpçakların hayatının önemli bir parçası olduğunu göstermektedir. "Deşt-i Kıpçak'ın oldukça besleyici özelliğe sahip olan otları ve sulak arazi yapısı, Kuman/Kıpçakların hayvancılıkla ilgili faaliyetlerini destekleyen ve kolaylaştıran bir ortam oluşturmuştur." (Çandarlı Şahin, 2019, 242). Eserin söz varlığından hareketle Kıpçakların avcılık ve balıkçılık ile ilgilendiğini de anlamak mümkündür. "Kıpçak Türk toplumunun iktisadî hayatında avcılığın önemli bir yer tuttuğu anlaşılıyor. Kıpçakların aynı yaşantıyı sürdüren diğer Türk toplulukları gibi avlarından hem gıda hem de deri ve kürk elde ettikleri, ayrıca bu avlanmaların askerî bir mahiyet de taşıdığı bilinmektedir." (Gökbel, 2000, 201). Bununla birlikte eserde avcılık ile ilgili kelimelerin fazlalığının aksine balıkçılık ile ilgili kelimelerin oldukça az olduğunu da belirtmek gerekmektedir.

Kıpçakların tarihî süreçteki yaşam biçimlerinden, Tatarların da eski dönemlerden beri hayvancılık ve avcılığı önemli uğraşlar olarak görmesinden hareketle Kazan-Tatar Türkçesinde de hayvan adları alanına ait söz varlığının zengin olduğu düşünülebilir. "Tatarların hayatında asırlar boyunca avcılık ve hayvancılık önemli bir yer tutmuştur. Kuşları, hayvanları avlamak, insanların ruhsal dünyasına da etki etmiştir." (Yusupova vd., 2010, 57). Avcılığın ve hayvancılığın etki ettiği bu ruhsal durum dilde de yerini almıştır. Şüphesiz ki bu durum tek bir dile özgü ve yeni bir mesele değildir. Hayvanların insanın ruhsal dünyasına etkisi, toplumların yaşamında ve dilde çeşitli şekillerde yer edinmesi meselesinin kökleri çok eski dönemlere dayanmaktadır. Hayvan adlarının insan özellikleri ya da davranışlarını göstermek için kullanılması veya başka nesnelere ad olması dillerde yaygındır. "İnsanlar dünya üzerindeki tüm dillerde sevgilerini, hayranlıklarını, küçümsemelerini birbirlerine hayvan ya da bitki adları vererek ifade etmişler, kendilerini bunlarla karşılaştırmışlardır." (Roux, 2005, 223). L. S. Akalın, hayvan davranışlarının kendi türleri içinde birbirine benzer olduğunu ve bu özelliğin insanoğlunun hayvanları değerlendirmesine, onlara klasik değer yargıları biçmesine dayanak oluşturduğunu ifade eder

¹ Kazan-Tatar Türkçesinin dil özellikleri ve söz varlığı bakımından Codex Cumanicus'a yakınlığı hususunda bk. Çağatay, 1944, 770-771; Gabain, 1998, 68; Mahmutova, 1982, 68, 71-72.

(1993, 4). Bununla birlikte bu meselenin ortaya çıkış aşaması, fikir yönünden benzer olsa da bu kelimelerin çağrışımlarının, temsil ettikleri kavramların tarihi süreç içinde, toplumların yaşam biçimine, bakış açısına göre değişime uğradığı da kabul edilir. Bu değişim dilin söz varlığına da yansımaktadır. Temel anlamları bakımından çok fazla değişime uğramayan bu kelimeler çeşitli yollarla ikincil anlamlar kazanabilirler. Bu hususta benzerlik ilgisi, hayvanlara ait çeşitli özellik ve davranışların insanlara aktarılması gibi anlam olayları etkili olur.

Kazan-Tatar Türkçesi bakımından değerlendirecek olursak deyim aktarması veya ad aktarması yoluyla kazanılan bu anlamları bu lehçede fazlaca görmek mümkündür. Kazan-Tatar Türkçesinde hayvan adlarının -çoğunlukla deyim aktarmaları ile- insanın fiziksel, ruhsal özelliklerini nitelemek için sıklıkla kullanıldığı görülür. Özellikle de konuşma dilinde bu kelimelerin deyim aktarması yoluyla ortaya çıkan çağrışımsal anlamlarının daha fazla tercih edildiği belirtilir: “Konuşma dilinde metaforların önemli bir kısmını hayvan isimleri ile insanın karakteri, yaşam biçimi, fiziksel özelliklerinin ilgisi oluşturur. Mesela, *tölkë* kelimesinin Tatar dilinde geniş yer bulan anlamları şunlardır: Köpeklerden olan, köpekten daha küçük vahşî hayvan; hilekâr kişi. Konuşma dilinde kelimenin ikinci anlamı çağrışımsal anlamlarla çok yaygın olarak kullanılır.” (Galiullina, 2019, 68). Hayvan adları kullanılarak insana ait fiziksel ve ruhsal özellikler, eylemler olumlu veya olumsuz yönden gösterilebilir. Galiullina, konuşma dilinde hayvan ve kuş adlarının mecaz anlamlarla kullanılmasında görülen esas özelliğin aşağılama etkisini ve olumsuz bakış açısını güçlendirmek olduğunu belirtir. Ahmaklığı, cahilliği bildirmek için *sarik*, *beren*, *tavik* adlarının; hareketli, oynak sıfatı için *maymıl*; toyluk, tecrübesizlik için *çëbi* sözlerinin kullanıldığını vurgular. Bununla birlikte bütün adlandırmalarda sadece olumsuz anlamlardan söz etmenin doğru olmadığını, özellikle iyiliği, güzelliği temsil eden kuş adlarının (*sandugaç*, *karlıgaç*, *bilbil* gibi) birer seslenme sözü olarak olumlu çağrışımlarda birleştiğini ifade eder (Galiullina, 2019, 69).

Hayvan adları, çağrıştırdıkları olumsuz anlamlarla argo söz, sövgü veya hakaret sözü olarak da kullanılabilirler. Bununla birlikte kelimelerin özel dil kullanımı içinde birer jargon hâline gelmesi de mümkündür: “Mesela, *karga* sözünün temel anlamı kuzgungillerden parlak siyah tüylü orta büyüklükteki kuştur: *Karga kilse kar kite* (atasözü). Jargon olarak *karga* sözü oyun kartının işaretlerinden biri olan maçı anlatır, mesela *karga korolë* (maça papazı).” (Zekiye vd., 2015, 103). *Kuyan* ‘tavşan’ kelimesinin Tatar dilinde bir jargon olarak ‘biletsiz yolcu’ anlamını da ifade ettiği bilinir (TTAS II, 202). Beşirova’ya göre (2014, 22), bu kullanımlar dilin toplum hayatı ile ilgili bazı taleplere cevap verebilmesi meselesinden ortaya çıkan anlamlardır.

Hayvan adlarına ait söz varlığının Codex Cumanicus ve Kazan-Tatar Türkçesindeki durumuna genel olarak değindiğimiz bu kısımdan sonra Codex Cumanicus’ta tespit edilen bu kelimelerin Kazan-Tatar Türkçesindeki izleri araştırılacaktır. Çalışmada Codex Cumanicus ve Kazan-Tatar Türkçesinin ortak söz varlığında bulunan hayvan adları tematik gruplara ayrılarak anlamları yönünden değerlendirilecektir. Bu amaçla hayvan adlarına ait söz varlığı kuşlar ve kümes hayvanları, balıklar, böcekler/ solucanlar/ haşereler, kemirgenler, sürüngenler, yabani hayvanlar ve evcil hayvanlar olarak ele alınacaktır.

1. Kuşlar ve Kümes Hayvanları

Codex Cumanicus’ta kuş adları ile ilgili zengin bir söz varlığı bulunmaktadır. Eserde görülen kuş adlarına ait söz varlığının önemli bir kısmını Kazan-Tatar Türkçesinin söz varlığında da görmek mümkündür. Sadıkova (1994, 61), Tatarların hayatında eski dönemlerden beri kuşların bir tür avlanma aracı olarak önemli rol oynadığını ifade eder. Kuş avcılığının bir sanat ve spor türü olarak da kabul edildiğini belirtir.

Codex Cumanicus’un söz varlığında bulunan bazı kuş adlarının Kazan-Tatar Türkçesinde de aynı anlamlarla yaşamaya devam ettiği, bazılarının ise bu anlamların yanında başka anlamları da karşıladığı görülür. Kazan-Tatar Türkçesinde bu alana ait kelimeler, kimi zaman şekil benzerliği ile başka nesnelere karşılaşmış kimi zaman da insanın fiziksel, ruhsal özelliklerini, davranışlarını, olumlu ya da olumsuz yönlerini anlatmak için aktarmalar yoluyla yan anlamlar kazanmıştır. Bu anlamların Kazan-Tatar Türkçesi sözlüklerinde kayıtlı olması, söz konusu anlamların kelimenin anlam dairesinde kalıcı hâle geldiğini, geçici olmadığını gösterir.

CC *balaban* ~ Tat. *balaban*, *balpan*: CC’de “yırtıcı bir kuş, balaban, Lat. *falconus*, Far. *balaban*” (Argunşah ve Güner, 2015, 432; Garkavets, 2015, 1028) anlamıyla kayıtlı olan kelime, Kazan-Tatar Türkçesinde *balaban*, *balpan* şeklinde “esk. Av için yetiştirilen yırtıcı kuş (genellikle de kartal) yavrusu; ağ. Çaylak kuşunun bir türü, Rusçada *balabon*.” (TTAS I, 116, 119) anlamlarıyla kayıtlıdır. Bu kelimenin Kazan-Tatar Türkçesinin söz varlığında bulunan eskimiş kelimelerden biri olduğu ve yazı dilinde çok yaygın kullanılmadığı söylenebilir.

CC *bülbül* ~ Tat. *bilbil*: CC'de "sesinin güzelliği ile bilinen ötücü bir kuş, bülbül; *Lat. rosignolus, Far. bulbul*" (Argunşah ve Güner, 2015, 452; Garkavets, 2015, 1066) anlamıyla kayıtlı olan kelime, Kazan-Tatar Türkçesinde bu anlamının yanında *bilbilim* şeklinde "sevme, şımartma, severek seslenme sözü" olarak da kullanılmaktadır (TTAS I, 201). Kelime, Kazan-Tatar Türkçesinde seslenme sözü olarak kullanılan ve olumlu çağrışımları karşılayan kuş adlarından biridir.

CC *çıpçık* ~ Tat. *çıpçık*: CC'de *çıpçık* "kuş; serçe" (Argunşah ve Güner, 2015, 457), "kuş, civciv" (Garkavets, 2015, 1070) anlamlarıyla kaydedilmiştir. Kazan-Tatar Türkçesinde de kelime "genelde evlerin etrafında yaşayan boz renkteki küçük kuş, serçe" (TTAS III, 460) anlamıyla kayıtlıdır.

CC *karakuş* ~ Tat. *karakoş*: CC'de kaydedilen *karakuş* kelimesi "kartal" (Argunşah ve Güner, 2015, 491, 726; Garkavets, 2015, 1185) anlamındadır. Kazan-Tatar Türkçesinde de kelime "atmacagillerden, büyük yırtıcı kuş, kara kartal" (TTAS II, 52) anlamıyla gösterilmiştir. Sadıkova (1994, 66), doğangiller familyasındaki daha büyük yırtıcı kuş türlerinin Tatar dilinde *börkët, karakoş, olokoş* vb. adlarla anıldığını belirtmektedir.

CC *karçıga, karçaga* ~ Tat. *karçıga*: CC'de *karçıga, karçaga* "atmaca, şahin, doğan" (Argunşah ve Güner, 2015, 492, 726; Garkavets, 2015, 1186) anlamları ile kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde *karçıga*, olumlu çağrışımlarla kullanılan kuş adlarından biridir. Sadıkova, kelimenin Türk-Moğol terimi olduğunu ve şahingiller familyasının genel adını karşıladığını belirtir (1994, 64). Kazan-Tatar Türkçesinde kelime, "yırtıcı kuş, atmaca" anlamının yanında deyim aktarması ile "çok cesur, zeki, çevik kişi" için de kullanılmıştır (TTAS II, 64).

CC *kaz* ~ Tat. *kaz*: CC'de "kaz" (Argunşah ve Güner, 2015, 497; Garkavets, 2015, 1190) anlamıyla kayıtlı olan kelime, Kazan-Tatar Türkçesinde de "uzun boylu beyaz ya da gri renkteki büyük su kuşu" (TTAS II, 20) anlamıyla bulunmaktadır.

CC *kırgıy* ~ Tat. *kıygır*: CC'de *kırgıy*, "atmaca" (Argunşah ve Güner, 2015, 503), "şahingillerden yırtıcı bir kuş türü" (Garkavets, 2015, 1192) anlamındadır. Kazan-Tatar Türkçesinde *kıygır* kelimesi ağızlarda kullanılan bir kelime olarak "delice doğan" (TTAS II, 215) anlamı ile kayıtlıdır.

CC *kuş* ~ Tat. *koş*: Codex Cumanicus'ta tür adı olarak kayıtlı bulunan *kuş*² (Argunşah ve Güner, 2015, 765; Garkavets, 2015, 1201) kelimesinin Kazan-Tatar Türkçesinde "kuş" temel anlamının yanında benzerlik ilgisiyle metafor yoluyla "uçak" anlamında kullanıldığı ve konuşma dilinde ironi³ yoluyla "kişi (huyuna, karakterine, toplumdaki yerine, işine vb. bakarak verilen değer): *Zurak bërer 'koşnı' kulga töşërërge kirek.*" anlamını da karşıladığı görülmektedir (TTAS II, 173). TTAS 2017'de kelimenin "*mec. Sevgili, yâr (kadınlar için): - Kilçë, koşım, bilbil koşım...*" (s. 408) anlamı da kaydedilmiştir.

CC *kügürçin* ~ Tat. *kügerçen*: CC'de *kügürçin* kelimesi "güvercin, *Columba; kim kügürçinley munduz egeç, Lat. simplex ens 71v5*" (Garkavets, 2015, 1141), *kügürçinley* "güvercin gibi" (Argunşah ve Güner, 2015, 768) anlamlarıyla bulunmaktadır. Kazan-Tatar Türkçesinde *kügerçen*, "güvercin" anlamının yanında konuşma dilinde *kügerçenëm, kügerçenkeyëm* şeklinde "daha çok kadınlara, kızlara sevgiyle seslenme sözü; sevgilim, değerlim" (TTAS II, 281) anlamı ile kullanılmaktadır.

CC *sıgırçık* ~ Tat. *sıyrçık*: CC'de "sıgırçık kuşu" (Argunşah ve Güner, 2015, 552; Garkavets, 2015, 1218) anlamındaki kelime Kazan-Tatar Türkçesinde de *sıyrçık* "genelde ev çevresinde yuva yapan, serçeden daha büyük, siyah tüylü, göçmen, ötücü kuş" (TTAS II, 693) olarak kayıtlıdır.

CC *songur* ~ Tat. *şonkar*: Bir av kuşu olan, CC'de *songur* "doğan" (Argunşah ve Güner, 2015, 555; Garkavets, 2015, 1220) olarak kaydedilen kuş, Kazan-Tatar Türkçesinde *şonkar* "doğanın bir türü, av kuşu" (TTAS III, 514) şeklinde kayıtlıdır.

CC *tavuk, tavok, tavoş* ~ Tat. *tavik*: CC'de *tavuk, tavok* "tavuk" (Argunşah ve Güner, 2015, 568), "tavuk, *Gallus, Lat. gallina* tavuk, *Far. murı* kuş; tavuk" (Garkavets, 2015, 1238) ve *tavoş* "horoz" (Argunşah ve

² CC'de kelime bir bilmece metninde yer almaktadır: "60a/19-20 *uzun ağaç başında urguvul atlı kuş/ olturur*" (Argunşah ve Güner, 2015: 254). Kuş'un ruh temsili olarak kullanılışının izleri bu bilmece metninde yaşamaktadır. Güner, bu bilmece metnini eski Türk geleneğine ait 'evren ağacı' ile ilişkilendirir. Çeşitli mitolojilerde ölüm sonrasında bedenlerini terk eden ruhların ya da doğmamış çocukların ruhlarının evren ağacının dallarına tünemiş, şamanların kendilerini almalarını bekleyen küçük kuşlar olarak anlatıldığını, hayat ağacının Türklere de ölümün sembolü olduğunu, *urguvul* kuşunun da ruhu temsil ettiğinin düşünülebileceğini belirtir (Güner, 2016, 62).

³ Tersinleme, Alay, İstihza. "Bir sözbilim betisi olarak tersinleme (*ince alay, gizli alay, hiciv*) (*Fr. ironie, İng. irony*), söylemek istediğimiz bir şeyi belli bir etki yaratmak amacıyla tersine çevirerek söylemeye dayanır. Tersinlemeli kullanımın söylemi daha etkin kıldığı açıktır. Amaç ise çok çeşitli türden olabilir: eleştirmek, mizah yaparak eleştirmek, iğnelemek, uyarmak vb." (Korkut, 2017, 47). G. Karaağaç (2013, 346), ironiyi "dil birimlerinin iğretileme anlamlarını ve genellikle de zıt anlamlarını kullanarak gerçekleştirilen bir dil kullanımı" şeklinde açıklar ve bu kullanımda yüzey yapının kendisinin tam tersinde bulunan daha derin bir yapıya işaret ettiğini belirtir.

Güner, 2015, 832); “tavuk, *Gallus*; *тавоу* ~ *тавоу* *çaxara-dir-* tavuk/ horoz ötüyor” (Garkavets, 2015, 1238) anlamları ile kayıtlı olan kelime Kazan-Tatar Türkçesinde *tavık* “özellikle yumurtası ve eti için beslenen kümes hayvanı” (TTAS III, 13) anlamıyla kayıtlıdır. Sözlüklerde kayıtlı olmasa da Kazan-Tatar Türkçesinde bu kelimenin “ahmak, akılsız” anlamını karşılayacak şekilde kullanımları da bulunmaktadır. “Ahmak, kafasız, akılsız” anlamında alaycı bir ifade ile kullanılan ve günümüz Tatar dilinde yaygın olduğu belirtilen “*tavık miyë eçken*” sözü (Zekiyev vd., 2015, 272) ve “*Anğıra tavık köşel östende aç yoklıy.*”, “*Anğıra tavık çüpläk başına yomırka salır.*” (Safina, 2018, 175) sözleri bunu destekler niteliktedir.

CC *tavus* ~ Tat. *taviys*: CC’de *tavus*, “tavus kuşu” (Argunşah ve Güner, 2015, 569; Garkavets, 2015, 1238) anlamıyla kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde de *taviys* kelimesinin “sülüngiller (tavuksular) familyasından, tüylerinin güzelliği ile ünlü, uzun kuyruklu, sıcak iklim kuşu” (TTAS III, 12) anlamında olduğu görülmektedir.

CC *torgay* ~ Tat. *turgay*: CC’de *torgay*, “boz renkli, küçük, ötücü bir tür serçe, tarla kuşu, *turgay* (*Alauda arvensis*)” (Argunşah ve Güner, 2015, 579) anlamıyla kayıtlıdır. Garkavets, kelimeyi “*torgay*: serçe, *Passer*; tarla kuşu, *Alauda*; bülbül *Luscinia*” şeklinde kaydetmiş ve Kumancadaki *torgay* kelimesinin Farsça *bülbül* kelimesi ödünç alınmadan önce bülbülü ve diğer küçük kuşları karşıladığını belirtmiştir (Garkavets, 2015, 1258). Kazan-Tatar Türkçesinde *turgay*, “serçegillerden, çoğunlukla kırlarda ve çayırarda yaşayan ötücü kuş, tarla kuşu” anlamının yanında ağızlar da “serçe” anlamında da kullanılmaktadır (TTAS III, 171): “*torgay*: tarla kuşu, ağ. (Sibirya, Ural bölgelerinde) serçe” (TTES II, 317). *Tatarça-Rusça-Latinça Koş Atamaları Sözlüğü*’nde *turgay* ve *çıpçık* kelimelerinin ağızlar da birbirinin yerine sıkça kullanıldığı belirtilmektedir (Safina, 2018, 60, 72). Bu anlamların yanında Kazan-Tatar Türkçesinde *turgay* kelimesinin benzerlik ilgisiyle “kuş şeklindeki küçük ekmek, *francala*” (TTAS III, 171) için kullanımı da ilgi çekicidir.

CC *totu* ~ Tat. *tuty*: CC’de “papağan, *Lat. papagaixus*, *Far. tütēh*” (Argunşah ve Güner, 2015, 580), “papağan, *Psittacus*, *Lat. papagaxius* = *papagallus*, *Far. torak* = *turak*; *tütēh*” (Garkavets, 2015, 1259) şeklinde kaydedilen *totu* kelimesi, Kazan-Tatar Türkçesinde *tuty* “tropik ormanlarda yaşayan, renkli tüyleri olan kuş; papağan” anlamının yanında insana ait olumsuz bir özelliği karşılamak için aktarma yoluyla “kendi fikri olmadan birinin sözlerini, fikirlerini tekrarlayan, birini taklit eden kişi” anlamını da kazanmıştır (TTAS III, 177).

CC *turna* ~ Tat. *torna*: CC’de kelime “turna” (Argunşah ve Güner, 2015, 583-854), “turna, *Grus*, *Lat. grua* = *grus*, *Far. torna* 55r12” (Garkavets, 2015, 1266) anlamlarıyla kayıtlıdır: “60a/14 *Al paçalı yabovlı altun başlı çohmarlı. Ol turnadır.*” (Argunşah ve Güner, 2015, 254). Kazan-Tatar Türkçesinde *torna*, “sazlıkta yaşayan, uzun bacaklı, uzun boyunlu ve uzun gagalı kuş” anlamının yanında, insana ait bir özelliği göstermek için deyim aktarması yoluyla “uzun bacaklı ya da ince uzun kişi” anlamını da karşılamıştır (TTAS III, 120).

CC *ügü* ~ Tat. *ökë*: CC’de “baykuş” anlamını karşılayan *ügü* kelimesi (Argunşah ve Güner, 2015, 593; Garkavets, 2015, 1281), Kazan-Tatar Türkçesinde *ökë* “puhu kuşu; *meçë başlı yabalak*” (TTAS III, 699) anlamıyla kayıtlıdır. Tatar Türkçesinde bu kelime ağızlar da kullanılmaktadır. Yazı dilinde kelimenin kullanımı çok yaygın değildir. *Tatarça-Rusça-Latinça Koş Atamaları Sözlüğü*’nde diğer kuş adları ile ilgili olarak pek çok örnek verilmiş iken bu kelime ile ilgili olarak sadece “*Ökë- yonı bëlen, bülbül- önë bëlen*” sözü gösterilmiştir (Safina, 2018, 170). Kazan-Tatar Türkçesinde baykuş için yaygın olarak *yabalak* kelimesi kullanılır.

CC *yabalak* ~ Tat. *yabalak*: CC’de *yabalak*, “baykuş” (Argunşah ve Güner, 2015, 596), “baykuş, *Bubo*, *Lat. civetora* = *İt. civetta*, *Far. bayyış* 55r13.” (Garkavets, 2015, 1290) olarak kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde *yabalak*, “baykuş” anlamının yanında “dikkatsiz, gamsız, şaşkın, işi bilmeyen kişi için azarlama sözü” (TTAS III, 617) olarak da kullanılmaktadır. Kelimenin aktarma yoluyla insana ait olumsuz bir özelliği karşılar hâle geldiği görülür.

2. Balıklar

Codex Cumanicus’ta balık adlarına çok fazla yer verilmemiştir. A. Karahan (2013,1861), bu durumun Kuman coğrafyasında göl, ırmak balıkçılığının gelişmemiş olması, balık çeşitliliği olmaması veya eseri yazan kişilerin balık adlarına yer vermemesi gibi hususlardan kaynaklanmış olabileceğini ifade eder. M. Safran (1993, 179), Kıpçakların göl ve akarsular bakımından zengin bir bölgede yaşadıklarını ve balığın bu dönemde Deşt-i Kıpçak’tan ihraç edilen ürünlerden biri olduğunu, dolayısıyla Kıpçakların balıktan istifade

⁴ Kazan-Tatar Türkçesinde *ökë* kelimesinin karşılığı olarak gösterilen uzun kulaklı baykuş. (bk. Safina, 2018, 89)

ettiklerinin düşünülebileceğini belirtir. Sadıkova (1994, 78), Tatarlarda da eski dönemlerden beri balıkçılığın önem taşıdığını, balıkların ihtiyaçlar için yaygın olarak kullanıldığını belirtmektedir.

CC *alaboga* ~ Tat. *alabuga*: CC'nin söz varlığında bulunan *alaboga* kelimesi ile tarihî sahada sadece bu eserde karşılaşılmaktadır (bk. Karahan, 2013, 1855). CC'deki bu kelime çalışmalarda çeşitli anlamlarla gösterilmiştir: "balina" (Argunşah ve Güner, 2015, 623); "levrek, *Perca fluviatilis* alabalık, somon *Salmo*, *Lat. cetus* büyük deniz hayvanı, balina" (Garkavets, 2015, 999). "Kumanca *ala-buga* 'Barsch' [levrek, hani balığı], *ala*⁵ 'rengârenk'+ *buga* 'boğa'" (Räsänen, 1969, 15). Kazan-Tatar Türkçesinde *alabuga* "dikenlilerden, kırmızımsı yüzgeçli, çizgileri olan yırtıcı balık; tatlısu levreği" (TTAS I, 43) anlamlarıyla kayıtlıdır. Sadıkova, *alabuga* kelimesinin yaygın olarak bilinen bir levrek türü olduğunu, levrek anlamıyla pek çok Türk lehçesinde (Başkurtça, Kazakça, Hakasça, Özbekçe, Karakalpakça vb.) yaşadığını belirtmektedir (1994, 78). Nikolayevna, bu balığın Rusya'nın neredeyse tüm nehirlerinde, göllerinde yaşayan yaygın bir levrek türü olduğunu ve Tatar edebî dilinde bu balığa *alabuga* (*Peca fluvilis*) adının verildiğini ifade eder (2003, 13). Ahmetyanov, kelimenin anlamını "tatlısu levreği" olarak göstermiş, *alabuga* kelimesinin *ala* ve *buga* sözcüklerinden oluştuğunu ve *buga* kelimesinin burada "hayvan, vahşi hayvan" anlamında kullanıldığını belirtmiştir. Bunun yanında *alabuga*'yı, alaca renkli oluşundan hareketle adlandırma durumunun Moğolcada da olduğunu ifade etmiştir: "*algana*, *alagana* (*alag-ana*) 'alabuga'" (Ahmetyanov, 2001, 13). Bu görüşlerden hareketle Codex Cumanicus ve Kazan-Tatar Türkçesinde *alabuga* kelimesini bir levrek türü olarak anlamlandırmak uygun olacaktır.

CC *balık*, *baluk* ~ Tat. *balık*: Tür adı olarak *balık*, Codex Cumanicus'ta *balık*, *baluk* "balık" (Argunşah ve Güner, 2015, 433, 650; Garkavets, 2015, 1028-1029), Kazan Tatar Türkçesinde *balık* "balık; yiyecek olarak hazırlanan balık" (TTAS I, 120) olarak kayıtlıdır. TTAS 2015'te kelimenin aktarma yoluyla kazandığı "*astr*. Burçlar Kuşağı'nda bulunan bu isimdeki takımyıldız; bu takımyıldızın simgesi; Güneş sistemine dayanan, on iki aydan oluşan burçların sonuncusunun adı; 20 Şubat'tan 20 Mart'a kadar olan dönem; Güneş bu yıldızlar grubundayken doğan kişi" (s. 402) anlamları da kayıtlıdır.

3. Böcekler, Solucanlar, Haşereler

CC *bit* ~ Tat. *bët*: CC'de kelime, "bit" (Argunşah ve Güner, 2015, 443), "bit, *Anoplura*, *Phthiraptera*, *Lat. sexcupes* bitler, *Far. şipiş* bit 54v32" (Garkavets, 2015, 1050) anlamlarıyla kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde *bët*, "insanın ya da hayvanın derisine girip kanını emen kanatsız küçük parazit böcek" (TTAS I, 157), "bitkilerdeki böcek, bitki zararlısı" (TTAS 2015, 508) anlamlarıyla kayıtlıdır.

CC *böv* ~ Tat. *böyë*: CC'de "örümcek, *Lat. aranea*" (Argunşah ve Güner, 2015, 673; Garkavets, 2015, 1061) anlamıyla kayıtlı olan kelime Kazan-Tatar Türkçesinde de biyoloji alanında bir terim olarak "büyüklüğü yaklaşık 3,5 cm olan zehirli örümcek" anlamıyla kayıtlıdır (TTAS 2015, 583).

CC *bürçe* ~ Tat. *borça*: CC'de bulunan *bürçe*, "pire, *Lat. pulices*, *Far. kaik*" (Argunşah ve Güner, 2015, 453), "pire, *Pediculus*, *Lat. pulices*, *Far. kayk~keyk*" (Garkavets, 2015, 1066) anlamlarıyla kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde *borça*, "kan emici küçük parazit, pire" anlamının yanında insanın davranış ve karakterini ifade etmek üzere aktarma yoluyla "hızlı, çok hareketli (kişi hakkında)" anlamını da karşılamaktadır (TTAS I, 180).

CC *çibin* ~ Tat. *çëbën*: CC'de "sinek" (Argunşah ve Güner, 2015, 458; Garkavets, 2015, 1069) anlamıyla kayıtlı olan kelime, Tatar dilinde "sinek" anlamının yanında bir çeşit çocuk oyununa da ad olarak daha geniş bir anlam dairesiyle kullanılmaktadır: "*mec*. Kısa bir sopanın başına takılan iki tarafı sivri sopacığın değnek ile vurup düşürmekten ibaret çocuk oyunu." (TTAS III, 415). Oyunda vurularak düşürülen sopacık *çëbën* olarak adlandırılmaktadır.

CC *kandala* ~ Tat. *kandala*: CC'de kelime "tahtakurusu, *Lat. cimices*" (Argunşah ve Güner, 2015, 490), "tahtakurusu, *Cimex lectularius*, *Lat. cimices* tahtakuruları 55r2" (Garkavets, 2015, 1184) anlamları ile kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde *kandala*, "insan kanı ile beslenen parazit böcek, tahtakurusu; sudaki ya da ormandaki parazit böcek" (TTAS II, 40), "bitki biti, küçük kelebek" (TTAS 2017, 99) gibi somut anlamların yanında deyim aktarması ile "*mec*. Kötü, şefkatsiz kişi." (TTAS 2017, 99) anlamına da gelerek insana ait bir karakter özelliğini karşılamak için kullanılmaktadır. Sadıkova, kelimenin Tatar Türkçesinin Orta ve Mişer diyalektlerinde kullanıldığını ifade eder. Tatar dilinde 'tahtakurusu' anlamında "*kıskayak* 'kısa bacak', *lepak/ yapak/ capak* 'geniş ve basık', *islëkey* 'kokuşmuş', *kızıltun* 'kırmızı kürklü', *kızılkana* 'kırmızı kanatlı', *kibek*

⁵ *Ala* kelimesi "rengârenk, benekli, alacalı" gibi anlamlarla kuş, hayvan, bitki adlarında kullanılmaktadır (Clauson, 1972, 126). Tatar Türkçesinde de hayvanların isimleri ile birlikte "*ala*, *kola*, *turı*, *kük*, *ciren*, *köl*, *koba*" gibi adların renk bildirmek için kullanıldığı bilinmektedir (Zekiye vd. 2015, 87).

'kepek'' gibi diyalektik kelimelere de rastlandığını, bunların arasında *kibek* kelimesinin tabu yoluyla kullanıldığını belirtir (Sadıkova, 1994, 88). Kazan-Tatar Türkçesinde *kandala* kelimesi, tabu sayılan kelimelerden biridir. "*Kandala, insanın kanı emerek yaşayan bir böcektir. Tatar halkı bu sözü kullanmaktan kaçınır, bunun sebebi kandalanın çoğalma ihtimalidir. Bundan dolayı bu böceğin çoğu zaman 'başaklı ekini döverken ortaya çıkan kalıntı' anlamında olan kibek (kepek) kelimesi ile adlandırıldığı görülür.*" (Zekiyev vd., 2015, 104).

CC *köbelek* ~ Tat. *kübelek*: CC'de kelime, "kelebek" (Argunşah ve Güner, 2015, 754); "kelebek, Alm. *ein Sonnenfalter* güneş kelebeği, *Phoebis Sennae* 80v32d" (Garkavets, 2015, 1128) anlamlarıyla kayıtlıdır. Kelimenin Kazan-Tatar Türkçesinde oldukça farklı anlamları karşıladığı görülmektedir. *Kübelek* kelimesi bu lehçede "kelebek" anlamının yanında, konuşma dilinde, şekil benzerliği sebebiyle "papyon" (TTAS II, 280), "sf. yumuşak, iri taneli (kar hakkında)" (TTAS 2017, 523) anlamlarını da karşılar hâle gelmiştir. Bunun yanında kelime *kübelegem* şeklinde seslenme sözü olarak olumlu bir anlamı da çağrıştırır (TTAS 2017, 523). Kazan-Tatar Türkçesinde *kübelek* kelimesinin argolaşarak "fahişe" anlamını da karşıladığı görülmektedir (TTAS 2017, 523).

CC *kurt* ~ Tat. *kort*: CC'de *kurt*, "kurtçuk, Lat. *vermis*, Far. *kerm*" (Argunşah ve Güner, 2015, 518); "kurtçuk, solucan, Lat. *vermis* tırtıl, solucan, Far. *kerm* kurtçuk, solucan 54v28" (Garkavets, 2015, 1201) anlamlarıyla kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde *kort*, "1. Uzun gövdesi ile büzülüp uzayarak hareket eden omurgasız canlı, kurtçuk. 2. Bal arısı. 3. *mec.* Birinin üzerinden geçinen, haram yiyen, asalak. 4. *mec. kon.* Bir şey ile çok fazla meşgul olan kişiye alaycı ya da aşağılayıcı bir ifadeyle söylenen söz. 5. *mec.* Üzülme, azap çekme, şüphelenme hissi hakkında." (TTAS II, 160-161) şeklinde genişlemiş bir anlam dairesiyle kayıtlıdır. Bu anlamların arasında "birinin üzerinden geçinen, haram yiyen, asalak" ve "bir şey ile çok fazla meşgul olan, bir şeye düşkün kişi" anlamlarının aktarma yoluyla insana ait özellikleri gösterdiği görülmektedir. *Kort* kelimesi mecazlaşma yoluyla soyut bir anlamı karşılayarak "şüphe, üzüntü" için de kullanılmıştır.

CC *örümçik* ~ Tat. *ürmeküç*: CC'de "örümcek" anlamıyla kayıtlı olan *örümçik* (Argunşah ve Güner, 2015, 796; Garkavets, 2015, 1175) kelimesi, Kazan-Tatar Türkçesinde de "böcekleri avlamak için ağ ören eklem bacaklı hayvan; örümcek" (TTAS III, 732) anlamıyla bulunmaktadır.

CC *sarınça* ~ Tat. *sarança*: CC'de bulunan *sarınça* "çekirge" (Argunşah ve Güner, 2015, 806; Garkavets, 2015, 1209) kelimesi, Kazan-Tatar Türkçesinde de *sarança* şeklinde "bitki yiyen böcek, çekirge; çekirge sürüsü" (TTAS II, 631) anlamlarıyla kayıtlıdır.

CC *sülük* ~ Tat. *sölök*: CC'de "sülük" (Argunşah ve Güner, 2015, 823; Garkavets, 2015, 1228) anlamıyla kayıtlı olan kelime, Kazan-Tatar Türkçesinde de "hayvanların derisine yapışıp onların kanını emerek yaşayan tatlısu solucanı; sülük" (TTAS II, 716) anlamındadır. Bu lehçede "sölök *këbëk*, su *sölögë këbëk*" ifadelerinin güzellik kavramını anlatmak için kullanıldığı görülür: "*Sölök, çağrışımsal olarak güzellik ve mükemmellik göstergesidir. Bu kelime kız ve erkek çocuklar için yaygın kullanılır. Sölök, Tatar halkına has ve Tatar halkının milli bilincini yansıtan çağrışımsal bir kelimedir.*" (Zekiyev vd., 2016, 237). TTAS II'de *sölök këbëk* ifadesi "güzel, zarif" anlamının yanında "parazit, yırtıcı gibi" anlamı ile de gösterilmiştir (s. 716).

4. Sürüngenler

CC *kesertke*, *kesertki* ~ Tat. *kesertkë*: CC'de kelime farklı anlamlarla kaydedilmiştir: *kesertke*, *kesertki* "çekirge" (Argunşah ve Güner, 2015, 737); *käsärtkä* "çekirge, Alm. *Heuschrecke*", *käsärtki* "kertenkele, *käsärtkiçë* kertenkele gibi 60v15, 60v16" (Garkavets, 2015, 1114); *kezerke* "çekirge" (Radloff, 1887, 31). "*Kesertkiçe kan tammuş, kara ulusga yayılmış. Ol otdır- Çekirge gibi kan damlamış, kara ulusa (halka) yayılmış. O, ateştir.*" (Güner, 2016, 107). Kazan-Tatar Türkçesinde *kesertkë*, "kertenkele" anlamındadır ve ağızlarda kullanılan bir kelime olarak karşımıza çıkmaktadır (TTAS II, 254).

CC *yılan*, *ılan* ~ Tat. *yılan*: Codex Cumanicus'ta geçen sürüngen isimlerinden biri olan *yılan*, *ılan* eserde "yılan" (Argunşah ve Güner, 2015, 608, 716; Garkavets, 2015, 1311) anlamıyla kayıtlıdır: "*69b/16 burulup turgan ılanı basıp yançtı êrksiz kıldı*" (Argunşah ve Güner, 2015, 291). Kazan-Tatar Türkçesinde kelime "yılan" anlamının yanında insana ait olumsuz özellikleri belirterek deyim aktarması yoluyla "hilekâr, kötü insan; kötü düşman" anlamını ve insana ait fiziksel bir özelliği belirterek "atılğan, çevik kişi" anlamlarını karşılamaktadır (TTAS I, 328).

5. Kemirgenler

CC *kirpi* ~ Tat. *kërpë*: CC'de "kirpi" (Argunşah ve Güner, 2015, 747; Garkavets, 2015, 1125) anlamıyla kayıtlı olan kelime, Kazan-Tatar Türkçesinde "sırtı ve yan kısmı dikenler ile kaplı olan küçük canlı" temel anlamını ve insana ait olumsuz bir özelliği göstermek için deyim aktarması yoluyla "iğneleyici sözler

söyleyen kişi" (TTAS II, 85) anlamını karşılamaktadır. Kazan-Tatar Türkçesinde bu kelimenin benzerlik ilgisiyle askerî bir terim hâline gelerek "tankları ve piyadeyi engellemek için dikenli demir çubuklar ile çevrelenen çaprazlama kazıklardan yapılan yapı" (TTAS II, 85) anlamını da karşıladığı görülür.

CC *koyan* ~ Tat. *kuyan*: Codex Cumanicus'un söz varlığında bulunan *koyan* "tavşan" (Argunşah ve Güner, 2015, 510, 753; Garkavets, 2015, 1099) kelimesi, Kazan-Tatar Türkçesinde *kuyan* "1.1. Kemirgenlerden, uzun kulaklı küçük hayvan. 1.2. sf. Tavşan derisinden dikilen. 2. kon. Evcil tavşan. 3. mec. kon. Korkak kişi. 4. mec. kon. Biletsiz yolcu." (TTAS II, 202), "5. mec. Işığı yansıtan düzlemdeki yansıma; güneş, ışık vb. kaynaklardan yansıyan ışık." (TTAS 2017, 521) anlamlarıyla geniş bir anlam dairesi ile kullanılmaktadır. Kazan-Tatar Türkçesinde kelimenin anlam dairesi ad aktarması yoluyla ortaya çıkan "tavşan derisinden dikilen" anlamı ve deyim aktarması yoluyla kazandığı, insana ait olumsuz bir özelliği gösteren "korkak kişi" anlamı ile genişlemiştir. G. R. Galiullina, kelimenin korkaklığı bildirerek olumsuz anlamda kullanılmasının yanında yumuşaklık, yavaşlık sembolü olarak olumlu anlamlarla da kullanıldığını ifade etmektedir (2019, 69). *Kuyan* kelimesi, konuşma dilinde bir jargon olarak 'biletsiz yolcu' anlamını da karşılar: "Tülemiyçe sikëřep töşëp kaluwçı kuyannar da oçrıy elë (Biletçi argosu)." (Galiullina, 2019, 69).

CC *sıçkan* ~ Tat. *tıçkan*: CC'de kelime "fare, sıçan, Lat. *ratus*, Far. *müş*" (Argunşah ve Güner, 2015, 551; Garkavets, 2015, 1218) anlamıyla kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde *tıçkan* "zararlı, uzunca başlı, uzun ve çorak kuyruklu, genelde boz renkteki ufak kemirgen hayvan" anlamının yanında atlarda ortaya çıkan şişkinlik, lenf yumruları vb. hastalıkları anlatmak için de kullanılır. Kelime mecazi olarak "pazının şişen kısmı" anlamını da karşılayarak genişlemiş bir anlam dairesiyle kullanılmaktadır (TTAS III, 201). Kazan-Tatar Türkçesinde kelimenin bu anlamları "fare" anlamından hareketle şekil benzerliği sebebiyle ortaya çıkan anlamlar olarak görülebilir.

CC *tëyin* ~ Tat. *tiyën*: Kemirgen hayvanlar grubundan olan *tëyin* "sincap" (Argunşah ve Güner, 2015, 572; Garkavets, 2015, 1247) kelimesi, Kazan-Tatar Türkçesinde *tiyën* "ormanda özellikle ceviz, tomurcuklar vb. ile beslenerek yaşayan kemirgen" (TTAS III, 93) olarak Codex Cumanicus'taki anlamıyla kayıtlıdır.

6. Yabani Hayvanlar

CC *arşlan*, *arşlan* ~ Tat. *arışlan*: CC'de kelime "aslan, Lat. *leo*, Far. *şër*" (Argunşah ve Güner, 2015, 423); "aslan, *Panthera leo*: arşlan> arşlan = arşlan, Lat. *leo*, Far. *şër*" (Garkavets, 2015, 1013) anlamlarıyla kayıtlıdır. Eserde bu kelime hayvan adlarının sıralandığı bir listede bulunmaktadır (54a/15, Argunşah ve Güner, 2015, 232). Kelimenin Eski Uygurcadan itibaren çeşitli anlamları karşılamak için dilde bulunduğu, Karahanlılarda unvan olarak kullanıldığı, Kutadğu Bilig'de *til arşlan turur* şeklinde benzetme ile kullanıldığı görülür (bk. Clauson, 1972, 238). Kelimenin temsil ettiği "güç, cesaret vb." kavramlar oldukça eski dönemlere dayanır. Kazan-Tatar Türkçesinde de *arışlan* kelimesinin temel anlamının yanında güçlü ve kahraman kişiyi temsil ettiği görülür (bk. TTAS I, 75; TTAS, 2015, 228). TTAS 2015'te kelimenin "astr. Zodyak Kuşağı'nda bu isimdeki yıldız grubu ve bunun damgası; Güneş takvimine göre on iki aydan oluşan yıldız grubunun beşinci ayı ve bu ayda doğan kişi" (s. 228) anlamları da kayıtlıdır.

CC *ayu* ~ Tat. *ayu*: CC'de "ayı, Lat. *ursus*, Far. *hers*" (Argunşah ve Güner, 2015, 429; Garkavets, 2015, 1025) anlamlarıyla kayıtlı olan kelime, Kazan-Tatar Türkçesinde de *ayu* "ayı" olarak bulunmaktadır. Bu lehçede kelime temel anlamının yanında deyim aktarması ile "iri cüsseli, güçlü kişi" (TTAS I, 97) anlamını da karşılamaktadır. Kelime fiziksel gücü, iri gövdeyi, kabalığı veya ahmaklığı anlatan pek çok ifadede kullanılmaktadır: "*ayu ayak* 'kaba, ayının kine benzer ayaklı', *ayu baş* 'ahmak, bir şey anlamayan kişi' vb." (TTAS 2015, 283).

CC *böri*, *börü* ~ Tat. *bürë*: CC'de "kurt, börü, Lat. *lupus*, Far. *gurg*" (Argunşah ve Güner, 2015, 449, 673; Garkavets, 2015, 1061) anlamıyla kayıtlı olan kelime, Kazan-Tatar Türkçesinde *bürë*, "1. Köpekgillerden olan memeli, yırtıcı hayvan. 2. mec. Merhametsiz, kötü kişi hakkında. 3. sf. Kurt derisinden dikilen, yapılan [*bürë tun vb.*]" (TTAS I, 222) anlamlarıyla kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde kelime, insanın karakterine dair olumsuz bir özelliği göstererek deyim aktarması yoluyla "merhametsiz" anlamını da karşılamaktadır. Kelime "kurt derisinden yapılan [*bürë tun vb.*]" anlamını ise ad aktarması yoluyla kazanmıştır. *Tatar Leksikologiyesë I* adlı çalışmada *bürë*'nin başlangıçta kutsal bir hayvan ve Türklerde totem olduğu, bunun yanında hayvanlara zarar vermesi sebebiyle bir korku sembolü haline de geldiği, günümüzde Tatarlar arasında kötülük ve düşmanlık sembolü olarak sıklıkla kullanıldığı belirtilir. Eserde, bu metaforun sebebi eski dönemlerdeki yaşam biçimi olarak görülür: "*Avcılığın ve hayvancılığın hayatın temelini oluşturduğu eski dönemde bürë, insanın düşmanı, onu yiyecekten mahrum bırakan şey olarak şekillenir ve kelimenin kötü, olumsuz anlamı öne çıkmaya başlar.*" (Zekiye vd., 2015, 62-63). Bununla birlikte *Tatar Leksikologiyesë I* adlı çalışmada kelimenin kötü anlamlarının yanında bazı ifadelerde "doğruluk, dürüstlük; güç; özgürlük" gibi kavramları

da temsil ettiği belirtilmektedir (Zekiyev vd., 2015, 64). B. Ögel, Türklerde kurdun ilâhî ve kötü olmak üzere iki yüzünün bulunduğunu belirtir. Kurt bazen gücün, üstünlüğün, yiğitliğin sembolü olarak görülmekte bazen de kötü ruh olarak tasvir edilmektedir (2014, 146).

CC *canavar* ~ Tat. *canvar*: Codex Cumanicus'ta yırtıcı hayvanlar için kullanılan, "hayvan, *Far. haywân*, *Lat. bestia*" anlamıyla kayıtlı olan *canavar* (Argunşah ve Güner, 2015, 453; Garkavets, 2015, 1081), Kazan-Tatar Türkçesinde *canvar* "vahşi hayvan; hayvan" olarak bulunmakta, bunun yanında bu lehçede kelime bit, pire, tahtakurusu gibi haşereler için de kullanılmaktadır (TTAS III, 750). Kazan-Tatar Türkçesinde *canvar* kelimesi, konuşma dilinde aşağılama ifadesi taşıyan bir hitap sözü hâline de gelmiştir ve kelime mecazi olarak "canlı olmayan şey, soyut düşünce" için de kullanılmıştır: "*mehebbet digen canvarnuş nerse ikenen...*" (TTAS III, 750).

CC *fil, pil* ~ Tat. *fil*: CC'de kelime "fil, *Lat. alofans*, *Far. fil*" (Argunşah ve Güner, 2015, 475, 541; Garkavets, 2015, 1102, 1180) anlamıyla kayıtlıdır. *Fil* kelimesi Kazan-Tatar Türkçesinde temel anlamının yanında insana ait olumsuz bir fiziksel özelliği anlatmak için de kullanılmış, konuşma dilinde deyim aktarması yoluyla "büyük gövdeli, uzun boylu, ağır hareketli kişi" (TTAS III, 344) anlamını da karşılamıştır. Kazan-Tatar Türkçesinde, konuşma dilinde kelimenin bir oyun terimi olarak "çapraz yönde giden satranç figürü" anlamının da kayıtlı olduğu görülmektedir (TTAS III, 344).

CC *kaban* ~ Tat. *kaban, kaban duşgızı*: CC'de "yaban domuzu, erkek yaban domuzu" (Argunşah ve Güner, 2015, 722; Garkavets, 2015, 1180) anlamını karşılayan *kaban* kelimesi, Kazan-Tatar Türkçesinde de *kaban, kaban duşgızı* şeklinde "yaban domuzu" anlamıyla kayıtlıdır (TTAS II, 7).

CC *karsak* ~ Tat. *karsak*: CC'nin söz varlığında "bozkır tilkisi, *Lat. vulpe de arena*, *Far. rōbāh*" (Argunşah ve Güner, 2015, 493; Garkavets, 2015, 1187) anlamlarıyla bulunan *karsak*, Kazan-Tatar Türkçesinde de "bozkır tilkisi" (TTAS II, 61) anlamıyla kayıtlıdır.

CC *kiş* ~ Tat. *kēş*: CC'de "samur, *Lat. zebelin*, *Far. zardawaş*" (Argunşah ve Güner, 2015, 506); "samur, *Martes zibellina*, *Lat. zebelini* samur kürk, *Far. zardawaş samur 43r4*" (Garkavets, 2015, 1125) anlamlarıyla kayıtlı olan kelime, Kazan-Tatar Türkçesinde de "kahverengi, kıymetli kürkü olan, büyük olmayan yırtıcı hayvan, samur; bu canlının derisi, kürkü; bu kürkten dikilen, yapılan" (TTAS II, 89) anlamlarıyla kayıtlıdır.

CC *kéyik, kiyik* ~ Tat. *kiyēk*: CC'de kelime "vahşi, yabani hayvan" (Argunşah ve Güner, 2015, 502, 749; Garkavets, 2015, 1127) anlamıyla kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde de *kiyēk* "yabani hayvan; yırtıcı hayvan" (TTAS II, 92) anlamlarındadır.

CC *küzen, kara küzen* ~ Tat. *közen*: CC'de *kara küzen* "kokarca" (Argunşah ve Güner, 2015, 491), *küzen* "gelincik, yaban gelinciği" (Garkavets, 2015, 1145) şeklinde geçen kelime, Kazan-Tatar Türkçesinde de *közen* "sansargillerden, kıymetli kürkü olan küçük hayvan; kokarca" (TTAS II, 258) anlamıyla yaşamaya devam etmektedir.

CC *maymun* ~ Tat. *maymıl*: CC'de "maymun" (Argunşah ve Güner, 2015, 526; Garkavets, 2015, 1149) anlamıyla kayıtlı olan kelime, Kazan-Tatar Türkçesinde "maymun" anlamının yanında, konuşma dilinde insana ait olumsuz bir özelliği belirterek "çok çirkin olan kişi" (TTAS II, 359) anlamını da karşılamaktadır.

CC *savsar* ~ Tat. *susar*: CC'de *savsar* kelimesi, "sansar, *Lat. martori*, *Far. savsar*" (Argunşah ve Güner, 2015, 550), "orman sansarı, *Martes martes*, *Lat. martori* (kürk) sansar, *Far. sausar* orman sansarı" (Garkavets, 2015, 1210) anlamlarıyla kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde de kelime CC'de anlamını koruyarak yaşamaya devam etmiştir: "kıymetli kürkü olan, küçük, memeli hayvan; sansar" (TTAS III, 686).

CC *silevsün, silevsin* ~ Tat. *sēlevsēn*: CC'de "vaşak" anlamıyla kayıtlı olan *silevsün, silevsin* (Argunşah ve Güner, 2015, 553, 814; Garkavets, 2015, 1216) Moğolcadan alıntı bir kelimedir. "*Moğolcadan Kıpçakçaya geçmiştir. Tarihsel sahada CC dışında yalnızca Çağataycada görülmektedir. Modern Türk lehçelerinden Volga Kıpçak alanında yaygındır.*" (Karahan, 2013, 1851). Kazan-Tatar Türkçesinde *sēlevsēn*, "çoğunlukla ormanda yaşayan, kestane renginde tüyleri olan, kedigillerden bir yırtıcı; vaşak" (TTAS II, 642) anlamıyla yaşamaya devam etmektedir.

CC *toşuz* ~ Tat. *duşgız*: CC'de kayıtlı bulunan bir diğer yabani hayvan *toşuz*'dur. CC'de *toşuz*, "domuz, *Lat. porcus*, *Far. hūk*" (Argunşah ve Güner, 2015, 579, 848), "domuz, yaban domuzu, *Lat. porcus* domuz, *Far. hūk* domuz" (Garkavets, 2015, 1258) anlamlarıyla kayıtlıdır. "*60b/28 buğa, toşuz kışlamış*" (Argunşah ve Güner, 2015, 257), "*54a/23 kéyik toşuz- yaban domuzu*" (2015, 502), "*64a/17 toşuz kibi*" (2015, 274). CC'deki "*toşuz kibi*" ifadesi, bağlam içinde değerlendirilemese de bu ifade, *toşuz*'un bazı yönleriyle benzetme ilgisi içinde kullanıldığını göstermektedir. Kazan-Tatar Türkçesinde *duşgız*, "domuz" temel anlamının yanında aktarma yoluyla "kendini pasaklı, pis hâle getiren, düzensiz kişi; kültürel, ruhsal ihtiyaçları bayağı olan kişi" için de kullanılmış, hakaret sözü hâline gelerek "edepsiz, kötü kişi" anlamını da karşılamıştır (TTAS I, 315). Bu anlamlar domuzla ait olumsuz çağrışımlardan, domuzun toplum tarafından

hoş karşılanmamasından hareketle ortaya çıkmıştır. TTES I'de kelimenin halk etimolojisi⁶ sonucunda ortaya çıkan bir anlamı daha görülür: “*dugız* ‘soba borusunun etrafına yapılan çerçeve’; *dugız* < *dugaz* kelimesi halk etimolojisi sebebiyle *dongız*, *duñgız* diye de söylenir.” (2015, 249). Ses çağrışımı ile *dugız* kelimesinin *duñgız* sözcüğüne yaklaştırıldığı görülmektedir.

CC *tülkü* ~ Tat. *tölkë*: CC'de “tilki, Lat. *vulpe*, Far. *rübāhān*” (Argunşah ve Güner, 2015, 586), “tilki, *Canis vulpes*, Lat. *pellis vulpe* tilki (post), Far. *rübāhān* tilki” (Garkavets, 2015, 1270) anlamlarıyla kayıtlı olan kelime, Kazan-Tatar Türkçesinde de “tilki; tilkinin postu” (TTAS III, 250) anlamındadır. Kazan-Tatar Türkçesinde kelime bu anlamların yanında konuşma dilinde “çok kurnaz, gizlice iş çeviren kişi” (TTAS III, 250) anlamı ile de yaygın olarak kullanılmaktadır.

CC *yolabars* ~ Tat. *yulbaris*: CC'deki *yolabars* “kaplan” (Argunşah ve Güner, 2015, 894; Garkavets, 2015, 1313) kelimesi, Kazan-Tatar Türkçesinde *yulbaris* olarak bulunmaktadır. Kelime, “kaplan” anlamının yanında deyim aktarması ile “çok güçlü, ateşli, atılgan, öfkeli kişi” (TTAS III, 608) için de kullanılmaktadır.

7. Evcil hayvanlar

CC *at* ~ Tat. *at*: Binek hayvanlarından olan at, CC'de “binme, yük çekme, taşıma vb. hizmetlerde kullanılan tek tırnaklı hayvan, at; Lat. *equus*, *equus*, Far. *asp*” (Argunşah ve Güner, 2015, 426, 640), “at, Lat. *Equus*, Far. *asp*” (Garkavets, 2015, 1017) anlamlarıyla kayıtlıdır. “*Kuman/Kıpçaklarda at, gündelik yaşamın her alanında hayatî bir öneme sahip olmuştur. Ordu-millet anlayışına sahip olan Kuman/ Kıpçaklar için her şeyden önce askeri alanda hızına ve gücüne başvurulmuş bir unsurdur. Taşımacılıkta kullanılır. Sütünden, etinden ve derisinden faydalanılır.*” (Çandarlı Şahin, 2019, 242). Kazan-Tatar Türkçesinde de *at*, “insanları taşıyan ve yük taşımak için faydalanılan evcil hayvan; at” (TTAS I, 80) anlamındadır. Bu temel anlamın yanında kelimenin spor terimi hâline gelerek “satrançta at figürü” ve “kalın tomruğu gön ile kaplayarak yapılan dört ayak ile sağlaştırılan jimnastik aleti” anlamlarını da karşıladığı görülür (TTAS I, 80). Tatar halkının hayatında önemli bir yeri olan at, aynı zamanda çabayı, gücü, sağlığı da temsil etmektedir (Yusupova ve Gulimila, 2016, 461).

CC *aygır* ~ Tat. *aygır*: CC'de kelime “erkek at” (Argunşah ve Güner, 2015, 645; Garkavets, 2015, 1022) anlamı ile kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde de *aygır* “erkek cinsteki, iğdiş edilmemiş at” (TTAS I, 29) anlamıyla yaşamaya devam etmektedir.

CC *biye* ~ Tat. *biye*: CC'de “kısırak” (Argunşah ve Güner, 2015, 665; Garkavets, 2015, 1050) anlamı ile kayıtlı bulunan *biye*, Kazan-Tatar Türkçesinde de aynı anlamda bulunmaktadır (bk. TTAS I: 172).

CC *buga*, *boga* ~ Tat. *buga*: CC'de kelime “boğa” anlamıyla kayıtlıdır (Argunşah ve Güner, 2015, 444, 674; Garkavets, 2015, 1055, 1063). Eserin birinci kitabında hayvan adlarının bulunduğu bir listede yer alan kelime, ikinci kitapta bir bilmece metninde geçmektedir: “60b/28-30 *buga*, *toñuz* kışlamış. Ol kış kata kilegendir/ *Kür bugası kürlemiş. Ol atası sohrangandır./Küçmen kara çınlamış. Ol anası ilagandır.- Boğa, domuz kışlamış. O, kış boyunca huysuzlanandır./ İri boğa böğürmüş. O babası yas tutandır./ Güçlü inek inlemiş. O anası ağlayandır.”*” (Argunşah ve Güner, 2015, 348). Bu bilmece metninde geçen “*kür bugası kürlemiş*” ifadesini Garkavets, “cesur boğa böğürmüş” olarak anlamlandırmıştır (2015, 1143). Kazan-Tatar Türkçesinde *buga*, “genç, hadım edilmemiş öküz” anlamıyla kayıtlıdır (TTAS 2017, 602). Kelime, bu lehçeye ait sözlüklerin çoğunda kayıtlı değildir. *Tatar Leksikologiyesë II* adlı çalışmada *buga* (üğöz), günlük hayatta hiç kullanılmayan veya aktif olarak kullanılmayan eski kelimelerin arasında gösterilmiştir (Zekiyev vd. 2016, 311).

CC *buzav* ~ Tat. *bozav*: CC'de *buzav*, “buzağı, dana, Lat. *vitellus*, Far. *gāwsāla*” (Argunşah ve Güner, 2015, 452, 676), “buzağı, Lat. *vitellus* buzağı, tosun 54r27, Far. *gāwsāla* = *gūsāla* ~ *gösāla* buzağı, boğa” (Garkavets, 2015, 1065) anlamlarıyla kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde *bozav*, “inek, geyik, mus yavrusu” için kullanılmış ve deyim aktarması ile “iradesiz, fazla yumuşak huylu, beceriksiz, elinden bir iş gelmeyen kişi” (TTAS I, 174) anlamını da karşılayarak insana ait olumsuz bir özelliği gösterir hâle gelmiştir.

⁶Halk etimolojisi, yerleştirme, “dil birliği için yabancı olan, anlamı bilinmeyen bir ögenin, sesçe ona yakın yerli ögelerden yararlanılarak yerleştirilmesi, anadilinden bir ögeyle değiştirilmesidir.” (Aksan, 2009, 197). Aksan, bu olayın gerçekleşme yollarını “yabancı ya da kökeni bilinmeyen bir ögeye, ses çağrışımı aracıyla ve gösterdiği nesneyle ilişkili bulunmayan bir yerli sözcüğün yakıştırılması; yabancı ya da kaynağı bilinmeyen ögeye, çoğu kez bilinçli olarak bir yerli sözcüğün yakıştırılması, yabancı ya da kaynağı bilinmeyen bir ögeyle yerli öge arasında anlam ilgisi kurulması” (2009, 198-199) şeklinde açıklamaktadır. G. Karaağaç bu terimi halk etimolojisi, halk köken bilimi adı altında incelemiştir (bk. 2013, 451).

⁷“*Kür bugası kürlemiş. Ol atası sohrangandır./Küçmen kara çınlamış. Ol anası ilagandır.*” (Argunşah ve Güner, 2015, 348) ifadelerinde yer alan boğa ve inek Türk mitolojisinde ata ve anayı temsil eder, mesela Yakut Türklerinde bazı boyların atalarının Alaca inek ya da Boğa-Ata olduğu bilinir (bk. Ögel, 2014, 679).

CC *ečki* ~ Tat. *kece*: CC'de *ečki* "teke, Lat. *becus*, Far. *taka*; keçi", *tişi ečki* "dişi keçi, Lat. *capra*, Far. *māya buz*" (Argunşah ve Güner, 2015, 463, 576); "evcil keçi, keçi, *Capra hircus*, Lat. *becus* = İt. *becco*, Far. *taka*; *tişi ečki* dişi evcil keçi, Lat. *capra*, Far. *māya buz*" (Garkavets, 2015, 1084) olarak kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde *kece* "keçi" anlamının yanında pek çok anlamı da karşılar hâle gelmiştir. TTAS 2017'de kaydedilen anlamlar şu şekilde gösterilebilir: *kece*, konuşma dilinde jargon olarak "iskambil ya da domino oyunlarının bir türü", "bu oyunda kaybeden kişi, *ul tağın kece kaldı*" anlamlarını kazanmıştır. Deyim aktarması yoluyla insana ait olumsuz özellikleri belirterek "aksi, ters, kötü kişi" anlamında kullanılmıştır. Spor terimi olarak "jimnastik alıştırmaları yapmak için kullanılan, dışı deri ile kaplı kısa çubuk" anlamını karşılamış ve ağızlarda benzerlik ilgisiyle "demir çubuklar, sırtıklar ile sağlamlaştırılan, üzerine basıp iş yapmak için tahtalar döşenen alet", "testere ile odun kesmek için kullanılan dört ya da altı ayaklı alet" gibi nesne adları hâline geldiği görülmüştür (bk. TTAS 2017, 200).

CC *eşek* ~ Tat. *işek*: CC'de *eşek* "eşek" (Argunşah ve Güner, 2015, 469, 704), "evcil eşek, *equus asinus asnus*, *işak*, Lat. *asinus*, Far. *hār* 54r19; *tişi eşäk* dişi eşek, Lat. *asina*, Far. *hār māya* 54r20" (Garkavets, 2015, 1093) anlamlarıyla bulunmaktadır. Kazan-Tatar Türkçesinde *işek*, temel anlamının yanında insana ait olumsuz bir özelliği göstermek için kullanılmış, deyim aktarması yoluyla "ahmak, yeteneksiz kişi" ve "aksi, inatçı, zor karakterli kişi" (TTAS I, 441-442) anlamlarını da karşılamıştır.

CC *it* ~ Tat. *ët*: CC'de kelime "köpek, it, Lat. *canis*, Far. *säg*" (Argunşah ve Güner, 2015, 487, 721; Garkavets, 2015, 1109) anlamıyla kayıtlıdır: "57a/1 it üredir- it ürüyor, it ıgranıdır- it hurlıyor" (Argunşah ve Güner, 2015, 330). Kazan-Tatar Türkçesinde *ët*, "köpek" anlamının yanında, konuşma dilinde küfür sözü olarak da kullanılır. Bu kelimedede, konuşma dilinde "farklı bir vurgu ile söylenip birini takdir etmeyi, bir şeye hayran olmayı bildirme" işlevi de ortaya çıkmıştır: "Nu, malay, ët ikensëñ, ciñdëñ bit..." (TTAS III, 583).

CC *katır* ~ Tat. *kaçır*: CC'de kelime "katır, Lat. *mulus*, Far. *astar*" (Argunşah ve Güner, 2015, 495; Garkavets, 2015, 1188), Kazan-Tatar Türkçesinde "eşek ile kısarak veya aygır ile eşeğin çiftleşmesinden doğan evcil hayvan" (TTAS, II, 77) anlamıyla kayıtlıdır. *Katır* kelimesi Türkçeden Moğolcaya *kaçır* şeklinde geçmiş, Moğolcadan da tekrar Türk dillerine, özellikle de Kıpçak grubu lehçelerine alınmış görülmektedir (bk. TTES I, 385). Ahmetyanov, bu durumu "bu hayvanı çok iyi bilmeyen Kıpçakların bu Türkçe sözü Moğollardan duyduğu" şeklinde açıklamıştır (TTES I, 385).

CC *koçkar* ~ Tat. *kuçkar*: CC'de *koçkar* "koç, Lat. *montonus*, Far. *göç*", "koç, Lat. *aries*" (Argunşah ve Güner, 2015, 507, 750); *qoçqar* "koç, Lat. *aries* koç", *çoçqar* "koç, Ovis, Lat. *montonus* = İt. *monton*, Far. *qōč*" (Garkavets, 2015, 1195, 1289) olarak kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde kelime *kuçkar I* ve *kuçkar II* şeklinde bulunmaktadır: "kuçkar I is. 1. esk. Yanan lambanın aydınlığını artırmak ya da azaltmak için yapılan özel alet (genelde koç ya da geyik boynuzundan yapılır). 2. Sobanın, fırının üstüne lamba ve ufak tefek kap kacak koymak için özel olarak yapılan alan, çıkıntı.", "kuçkar II is. 1. İğdiş edilmemiş koç, teke. 2. esk. Özel muhafız." (TTAS II, 196-197). TTAS 2017'de *kuçkar II* kelimesinin anlam dairesinde "2. astr. Zodyak Kuşağı'nda bulunan bu isimdeki takımyıldız. 3. Bu isimdeki takımyıldızın damgası. 4. Güneş takvimine göre 21 Mart'tan 20 Nisan'a kadar olan dönem. 5. Bu dönemde doğan kişi. 6. mec. Dostu için kendini kurban etmeye hazır olan kişi." (TTAS 2017, 510) anlamları da kayıtlıdır. TTES I'de kelimenin "salyangoz kabuğu" anlamı da gösterilmiş ve salyangozun koç boynuzu gibi dolanan kabuğu sebebiyle bu anlamın ortaya çıktığı kaydedilmiştir (2015, 477). Kelime, *koç* anlamından hareketle aktarma yoluyla koçun boynuzundan yapılan nesnelere karşılamak için de kullanılmıştır. "Sobanın, fırının üstüne lamba ve ufak tefek kap kacak koymak için özel olarak yapılan alan, çıkıntı" (TTAS II, 197) anlamı, koç başının mutluluk, şans getirmesi için asılması, takılması geleneği ile ilgili olarak görülmektedir (bk. TTES I, 477). Ahmetyanov, *Tatar Tëlññ Kıskaçı Tariyhiy-Etimologik Süzlëğë* adlı çalışmada, kandil vb. koymak için yapılan şeylerin daha önceleri keçi veya koç boynuzundan yapıldığını, bu nedenle kandil konulan yerin de *kuçkar* olarak adlandırıldığını, bu adın sobanın üstündeki çıkıntı için de kullanıldığını belirtir (2001, 124). Safiullina da eski dönemlerde evi boynuzla kandil takarak aydınlattıklarını, bunun da sobanın üstündeki kısımda durduğunu ve bu nedenle bu kısma da *kuçkar* denilmeye başlandığını söyler (1999, 154). Kelime bir takımyıldız ad olarak aktarma yoluyla "bu dönemde doğan kişi" anlamını da karşılamış, mecazi olarak "dostu için kendini kurban etmeye hazır olan kişi" anlamında da kullanılmıştır.

CC *kozı* ~ Tat. *kuzı(y)*: Kelime CC'de (Argunşah ve Güner, 2015, 511, 753; Garkavets, 2015, 1199) ve Kazan-Tatar Türkçesinde (TTAS II, 182) "kuzu" anlamıyla bulunmaktadır.

CC *koy* ~ Tat. *kuy*: Küçükbaş hayvanlardan olan ve CC'de *koy* "koyun, Lat. *crastonus*, Far. *güspänd*" (Argunşah ve Güner, 2015, 510, 753), "koyun; iğdiş edilmiş koyun" (Garkavets, 2015, 1198) şeklinde kayıtlı olan kelime, Kazan-Tatar Türkçesinde de *kuy* "koyun" (TTAS II, 182) olarak varlığını sürdürmektedir.

CC *körpe* ~ Tat. *körpe*: CC'de *körpe*, "iki üç aylık kuzu derisi" (Argunşah ve Güner, 2015, 760), "kuzu derisi, Alm. ein Lampuel = Lambfell kuzu derisi, kuzu 56r10" (Garkavets, 2015, 1136) anlamlarıyla kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde *körpe*, "yeni doğmuş kuzu; bu kuzunun derisinden özel bir yöntemle işlenen kürk, post; içine pamuk, deve yünü vb. koyup sarılarak yapılan ve yatmak, oturmak için alta yayılan küçük döşek" (TTAS II, 270) anlamlarıyla kayıtlıdır. Kelime "kuzu derisi" anlamından hareketle aktarma yoluyla "bu deriden yapılan kürk" anlamını kazanmış, "alta yayılan döşek" anlamıyla anlam dairesini genişletmiştir. TTAS 2017'de kelimenin "mec. Yumuşak, güzel." (s. 445) anlamı da kayıtlıdır.

CC *kulunla* ~ Tat. *kolin*: CC'de *kulun* kelimesi ayrıca kaydedilmemiş olsa da eserdeki *kulunla*- fiilinden hareketle bu kelimenin varlığı kabul edilmelidir. CC'de *kulunla*- "kısrağın tay doğurması, yavrulamak" anlamındadır (bk. Argunşah ve Güner, 2015, 763; Garkavets, 2015, 1200). Kazan-Tatar Türkçesinde de *kolinla*- "tay doğurmak", *kolin* "tay (bir yaşına kadar)" (TTAS II, 137) anlamlarıyla kayıtlıdır. Bu lehçede kelimenin *kolinim* şeklinde, genellikle çocuklar için kullanılan, sevgi bildiren bir seslenme sözü olduğu da görülmektedir (TTAS 2017, 327).

CC *maçı* ~ Tat. *meçë*: Codex Cumanicus ve Kazan-Tatar Türkçesinde aynı anlamda bulunan bir başka kelime *maçı*'dır. CC'de *maçı* "erkek kedi; kedi, Lat. gatus, Far. gurba nar", *tişi maçı* "dişi kedi" (Argunşah ve Güner, 2015, 523, 577), "kedi; Felis silvestris catus, Lat. gatus=cattus, Far. gurba nar 54v8; maçı tişi dişi kedi 54v7" (Garkavets, 2015, 1147) anlamlarıyla kayıtlıdır. Kazan-Tatar Türkçesinde *meçë* "fareleri yakalayan evcil hayvan (aslan, kaplan gibi hayvanlarla aynı ailedendir)" (TTAS II, 423) anlamıyla gösterilmiştir.

CC *öküz* ~ Tat. *ügëz*: Büyükbaş hayvanlardan olan, CC'de *öküz* "öküz, Lat. bos, Far. gāwsāla" (Argunşah ve Güner, 2015, 537); *ögüz* "öküz, *ögüz vel sîyir* öküz ya da inek, Bos taurus taurus, Lat. bos öküz, Far. gāw öküz ya da inek" (Garkavets, 2015, 1173) anlamlarıyla kayıtlı olan kelime, Kazan-Tatar Türkçesinde de *ügëz* "öküz; bazı boynuzlu, yabani türlerin erkeği; mesela, *kır ügëzë*" (TTAS III, 719) anlamlarıyla kaydedilmiştir.

CC *sıgır, sıyır, sır* ~ Tat. *sıyır*: CC'de "sıgır" (Argunşah ve Güner, 2015, 551, 813-814), "inek, Bos taurus taurus" (Garkavets, 2015, 1219) anlamlarıyla kayıtlı olan kelime Kazan-Tatar Türkçesinde bu anlamını korumakla birlikte diğer boynuzlu, büyükbaş, dişi hayvanlar (*poşi sıyırı, bolan sıyırı*) için de kullanılmaktadır (TTAS II, 693).

CC *su sıgır* ~ Tat. *su sıyırı*: CC'de "manda, su sıgırı" (Argunşah ve Güner, 2015, 558; Garkavets, 2015, 1228) anlamıyla bulunan kelime, Kazan-Tatar Türkçesinde *su sıyırı* "su aygırı, Rus. begemot" anlamındadır (bk. su, TTAS 2005, 484).

CC *têge* ~ Tat. *teke*: CC'de "erkek keçi, teke" anlamındaki *têge*, (Argunşah ve Güner, 2015, 832; Garkavets, 2015, 1239), Kazan-Tatar Türkçesinde çok farklı alanlarda anlam dairesini genişletmiş olarak karşımıza çıkmaktadır. Bu lehçede *teke*, "1. Koyun ya da keçinin erkeği. 2. mec. Uyuz, ahmak, dikkatsiz vb. sıfatlar ile birlikte bir erkek için sövgü, aşağılama sözü olarak kullanılır. 3. *Vij-vjak*⁸ adı verilen oyunda daire oluşturarak oturan oyuncuların ortasındaki çocuk. 4. ağ. İçine patates ile birlikte et, kabak, yarma vb. koyulup pişirilen uzunca ayçöreği. 5. ağ. Patates. 6. At ya da öküz arabasını yağlarken dingili kaldıran ağaç. 7. ağ. Soğanın tohumlu başı." (TTAS III, 214) anlamları ile kullanılmaktadır. Kazan-Tatar Türkçesinde kelime deyim aktarması yoluyla "uyuz, ahmak, dikkatsiz vb." anlamlarla sövgü, aşağılama sözü hâline gelmiştir. Kelimenin "patates ile birlikte et, kabak, yarma vb. koyulup pişirilen uzunca ayçöreği" ve buradan da "patates" anlamı, bunların boynuz benzeyen şekilleriyle ilgili olarak ortaya çıkmış gibi görünmektedir, çünkü TTAS III'te kaydedilen "ayçöreği" (TTAS III, 214) anlamı, TTAS 2005'te "boynuz şeklinde pişirilen bükme, börek" (s. 580) olarak kayıtlıdır. TTAS I'deki *tekeliy, teke* "boynuz şeklinde pasta türü; boynuz" (s. 240) kelimeleri de bu ilgiyi göstermektedir. Aynı şekilde "at ya da öküz arabasını yağlarken dingili kaldıran ağaç" anlamı da bu benzerlikten ortaya çıkmıştır. Kelimenin "daire oluşturarak oturan oyuncuların ortasındaki çocuk" anlamı ile ilgili olarak TTAS II'deki şu açıklamalar yol göstericidir: *tekeden*, "esk. ağ. Seçilen kurban. Teke sözünün kurbanlık hayvanlar ile olan ilgisinden gelmektedir. Tekeden adı, toplu oynanan oyunlarda önemli rolü oynaması gereken kişiye verilir." (TTAS II, 240).

CC *töve* ~ Tat. *teve, tüve, döye*: CC'de *töve*, "deve, Lat. camellus, Far. uştur" (Argunşah ve Güner, 2015, 580, 851; Garkavets, 2015, 1261) anlamıyla bulunmaktadır. Kazan-Tatar Türkçesi ağızlarında kelimenin *teve, tüve* şekilleri bulunmaktadır (TTAS III, 207, 280). Yaygın olan kullanım ise *döye*'dir. Bu lehçede kelime "bir ya da iki hörgüçlü, iri gövdeli, geniş getiren hayvan; deve" (TTAS I, 324) anlamıyla kaydedilmiştir.

CC *tuv* ~ Tat. *tuv*: CC'de *tuv* "dağ keçisi" (Argunşah ve Güner, 2015, 855). "Alan kulan buv turur, ayrı ağaçtan yav tamar; kulan alan tuv turur, kuv ağaçtan yav tamar- Alaca bulaca geyiktir, çatal ağaçtan yağ damlar;

⁸ "Daire oluşturup yere oturan çocukların, ellerini arkada tutarak elden ele havlu taşımaları, ortada bulunan ve 'teke' diye adlandırılan oyuncuya hızlıca vurmaları ve havluyu tekrar saklamalarından ibaret oyun." (TTAS I, 243)

alaca bulaca dağ keçisidir, kuru ağaçtan yağ damlar.” (Güner, 2016, 35). Garkavets, kelimeyi “tuv: at kuyruklu sopa, tuğ, alem” ile ilgili olarak kaydetmiştir (Garkavets, 2015, 1268). Kazan-Tatar Türkçesinde *tuv* ağızlarda yaşayan bir kelime olarak “yıllarca koşulmayan ya da sağılmayan, semiz (hayvan hakkında); kısır” (TTAS III, 143) anlamlarıyla kayıtlıdır. Kelimenin ilk anlamı hem atlar hem de büyükbaş hayvanlar için kullanılmaktadır.

CC *yılkı* ~ Tat. *yılkı*: CC’de kelime “at” (Argunşah ve Güner, 2015, 890); “at; atlar *yılqı* kişineydir- at kişiyor, atlar kişiyor, Alm. *die Pferde wieherten* atlar kişiyordu 57r8” (Garkavets, 2015, 1311) şeklinde kayıtlıdır. “Kıpçakların atı sürüler hâlinde besledikleri ve bu sürülere diğer Türk ellerinde olduğu gibi *yılkı* dediklerini biliyoruz.” (Safran, 1993, 167). Kazan-Tatar Türkçesinde *yılkı* kelimesinin eski bir söz olarak “at; işe koşulmadan özgürce dolaşan at; kesmek için beslenen, kesimlik at” (TTAS I, 330) anlamlarını taşıdığı görülmektedir.

Sonuç

Çalışmada Codex Cumanicus’un söz varlığında bulunan hayvan adlarının Kazan-Tatar Türkçesindeki durumu anlam yönünden değerlendirilmiş ve şu sonuçlar elde edilmiştir:

Codex Cumanicus’ta 96 farklı hayvan adı tespit edilmiş, bu adların 74’ünün Kazan-Tatar Türkçesinde varlığını sürdürdüğü belirlenmiştir. Codex Cumanicus ve Kazan-Tatar Türkçesinin ortak söz varlığında bulunan 74 hayvan adı anlamları yönünden incelenmiştir. Bu kelimelerin 18’i kuşların ve kümes hayvanlarının adları, 2’si balık adı, 10’u böcek adı, 2’si sürüngen adı, 4’ü kemirgen adı, 16’sı yabancı hayvan adı, 22’si ise evcil hayvan adıdır.

Yabancı ve evcil hayvanlara ait grupların dışında, alt grup olarak kuş adlarının fazlalığı dikkat çekicidir. Codex Cumanicus, kuş adları bakımından zengindir. Bu adların pek çoğunun Kazan-Tatar Türkçesinde de varlığını sürdürdüğü görülür. Codex Cumanicus’taki kuş adlarının 9’u bu eserdeki anlamıyla Kazan-Tatar Türkçesinde yaşamaya devam etmektedir. 9’u ise olumlu veya olumsuz anlamlarla daha geniş bir anlam dairesi içinde kullanılmaktadır.

Codex Cumanicus’ta balık adlarına çok fazla yer verilmediği görülmektedir. Eserde bu alanla ilgili olarak bulunan *balık*, *baluk* ve *alaboga* kelimelerine Kazan-Tatar Türkçesinde de rastlanmıştır. *Alaboga* kelimesinin Codex Cumanicus’un söz varlığına özgü bir kelime olması önemlidir.

Codex Cumanicus’taki böcek, haşere adlarının 10’u Kazan-Tatar Türkçesinde de bulunmaktadır. Bu adların 5’i Kazan-Tatar Türkçesinde Codex Cumanicus’taki anlamıyla varlığını sürdürmüştür. 5’i ise olumlu veya olumsuz çağrışımlarla başka anlamları da karşılamaktadır.

Codex Cumanicus ve Kazan-Tatar Türkçesinin ortak söz varlığında 16 yabancı hayvan adı tespit edilmiştir. Bu grupta bulunan adların 7’si Kazan-Tatar Türkçesinde Codex Cumanicus’taki anlamlarıyla varlığını sürdürmüştür. Bu kelimelerin sadece 2’si (*arşlan*, *yolabars*) olumlu çağrışımları (güç vb.) karşılamış 7’si aktarma yoluyla olumsuz anlamları göstermiştir. Yabancı hayvanların davranış özelliklerinden kaynaklanan çağrışımlar, bu hayvanlara ait adların insanın olumsuz özelliklerini karşılamak üzere kullanılmasına sebep olmuştur.

Codex Cumanicus’taki evcil hayvan adlarının 22’si Kazan-Tatar Türkçesinde de bulunmaktadır. Bu kelimelerin 11’i Kazan-Tatar Türkçesinde aynı anlamla yaşamaya devam etmektedir. 11 kelime aktarmalar yoluyla olumlu veya olumsuz çağrışımları karşılamış veya çeşitli nesnelere ad olmuştur.

Bu anlamların yanında bazı kelimelerin Kazan-Tatar Türkçesinde tabu olduğu (*kandala*), jargon hâline geldiği (*kece*, *kuyan*), çeşitli çocuk oyunlarına ad olduğu (*çebën*, *teke*), hastalık adlarını karşıladığı (*tıçkan*), askerlik ve spor gibi alanlarda terim anlamlar kazandığı (*kërpë*, *kece*, *at*) görülmektedir.

Kelimelerin çağrışımlar yoluyla kazanmış olduğu farklı anlamların bir dile ait yazı dilini yansıtan sözlüklerde bulunması, çok anlamlılık görünümü oluşturması, bu anlamın kelimenin anlam dairesine yerleştiğini, geçici bir kullanım olmadığını ve herkes tarafından yaygın olarak bilindiğini gösterir. Kazan-Tatar Türkçesinde de hayvan adlarının aktarmalar yoluyla karşıladığı anlamların çoğu sözlüklerde bulunmakta, herkesçe yaygın olarak bilinmektedir. Bununla birlikte bazı kelimelerin çağrışımsal anlamlarının sözlüklerde kayıtlı olmadığı, sadece atasözlerinde, deyimlerde yaşadığı ve halk tarafından konuşma dilinde kullanılmaya devam ettiği görülür.

KAYNAKÇA

- Ahmetyanov, Rifkat (2001). *Tatar Têlênêñ Kıskaçça Tariyhîy-Etimolojik Sözlêğê*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
Akalin, L. Sami (1993). *Türk Folklorunda Kuşlar*. Ankara: Kültür Bakanlığı Yayınları.
Aksan, Doğan (2009). *Her Yönüyle Dil- Ana Çizgileriyle Dilbilim. Cilt I-II-III*. Ankara: TDK Yayınları.

- Argunşah, Mustafa, Güner, Galip (2015). *Codex Cumanicus*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Beşirova, İlida B. (2014). Tatar Tələndə Süznəş Leksik Megnesə Hem Leksik-Semantik Tözələşə. *Fenniy Tatarstan*, 3, 17-24.
- Clauson, S. Gerard (1972). *An Etymological Dictionary of Pre-thirteenth-Century Turkish*. Oxford.
- Çağatay, Saadet (1944). *Codex Cumanicus Sözlüğünün Basılışı Dolayısıyla*. *Ankara Üniversitesi Dil ve Tarih-Coğrafya Fakültesi Dergisi*, 2 (5), 759-772.
- Çandarlı Şahin, Aslı (2019). *Maddi Buluntulara Göre Kuman/Kıpçaklarda Kültürel Hayat*. Ankara: Gece Kitaplığı.
- Gabain, Annemarie von (1998). *Codex Cumanicus'un Dili*. (Çev. M. Akahn). *Tarihi Türk Şiveleri*. Ankara, 67-109.
- Galiullina, G. R. (2019). Tatar Söylem Tələndə Zoologik Leksikanın Semantik Üzənçeləklərə. *XXI Gasır Törkiy Təl Bələmç: Leksikologiya hem Leksikografiya*, Kazan, 67-69.
- Garkavets, Aleksandr (2015). *Codex Cumanicus (I-IV)*. Almatı: Baur.
- Golden, Peter B. (1992). *Codex Cumanicus, Central Asian Monuments* (Ed. H. B. Paksoy). İstanbul, 29-51.
- Gökbel, Ahmet (2000). *Kıpçak Türkleri*. İstanbul: Ötüken Yayınları.
- Güner, Galip (2016). *Kuman Bilmeceleri Üzerine Notlar*. İstanbul: Kesit Yayınları.
- Karaağaç, Günay (2013). *Dil Bilimi Terimleri Sözlüğü*. Ankara: TDK Yayınları.
- Karahan, Akartürk (2013). *Codex Cumanicus'ta Hayvan Adları*. *Turkish Studies*, 8/1, 1839-1865.
- Korkut, Ece (2017). *Söz ve Kimlik*. Ankara: Seçkin Yayıncılık.
- Mağmutova, L. T. (1982). Tatarskiy Yazık v Ego Otnoşeni k Drevnepis'mennomu Pamyatniku Codex Cumnaicus po Dannum Leksikiy/Kratkiy Analiz i Prilojenie. *İssledovaniya po İstoriçeskoj Dialektologij Tatarskogo Yazıka*, Kazan, 68-77.
- Nikolayevna, B. Olga (2003). *Leksika Ribolovstva v Tatarskom Literaturnom Yazıke*. Avtoreferat Dissertatsii na Soiskanie Uçenoy Stepeni Kandidata Filologičeskih Nauk, G. İbragimova Akademii Nauk Respubliki Tatarstan, Kazan.
- Ögel, Bahaeddin (2014). *Türk Mitolojisi, II*. Ankara: Türk Tarih Kurumu Yayınları.
- Radloff, Wilhelm (1887). *Das Türkische Sprachmaterial des Codex Comanicus*. St. Petersburg.
- Räsänen, Martti (1969). *Versuch Eines Etymologischen Wörterbuchs der Türkischen Sprachen*. Helsinki.
- Roux, Jean-Paul (2005). *Orta Asya'da Kutsal Bitkiler ve Hayvanlar*. (Çev. Aykut Kazancıgil, Lale Arslan). İstanbul: Kabcacı Yayınevi.
- Sadıkova, Zifa R. (1994). *Zoonimiceskaya Leksika Tatarskogo Yazıka*. Kazan.
- Safina, Elvira İ. (2018). *Tatarça-Rusça-Latinça Koş Atamaları Sözlüğü*. Kazan.
- Safiullina, F. S. (1999). *Tatar Tələndəş Leksikologiyesi, Yugarı Ukuv Yortı Studentları Öçn*. Kazan.
- Safran, Mustafa (1993). *Yaşadıkları Sahalarda Yazılan Lügâtlara Göre Kuman/Kıpçaklar'da Siyasi, İktisadi, Sosyal ve Kültürel Yaşayış*. Ankara: Türk Kültürünü Araştırma Enstitüsü Yayınları.
- TTAS (I-1977, II-1979, III-1981). *Tatar Tələndəş Añlatmalı Sözlüğü*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- TTAS (2005). *Tatar Tələndəş Añlatmalı Sözlüğü*. (Red. F. E. Ganiyev). Kazan: Matbugat Yortı Neşriyatı.
- TTAS (I-2015, II-2016, III-2017). *Tatar Tələndəş Añlatmalı Sözlüğü*. Kazan: Tatarstan Kitap Neşriyatı.
- TTES (2015). *Tatar Tələndəş Etimologik Sözlüğü I-II*. (R.G. Ehmetyanov). Kazan: Megarif-Vakit Neşriyatı.
- Yusupova, Alfiya Ş., Gulimila, T. (2016). *Reprezentatsiya Nazvaniy Jivotnih vo Frazeologizmah Tatarskogo Yazıka*. *Tatarskoe Yazıkoznanie v Kontekste Evraziyskoj Gumanitarnoj Nauki*, 459-462.
- Yusupova, E. Ş., Nebiullina, G. E., Denmöhemetova, İ. N., Mөгtesimova, G. R. (2010). *Tatar Paremiyelerənəş Tələ*. Kazan: İhlas Neşriyatı.
- Zekiyev, M. Z., Galiullina, G. R., Fettahova, R. F., Bulatova, E. K. *Tatar Leksikologiyesə (I-2015, II-2016)*. Kazan.

Kısaltmalar

ağ.	: ağız
Alm.	: Almanca
astr.	: astronomi
bk.	: bakınız
CC	: Codex Cumanicus
esk.	: eskimiş
Far.	: Farsça
is.	: isim
İt.	: İtalyanca
kon.	: konuşma dili
Lat.	: Latince
mec.	: mecaz
sf.	: sıfat
Tat.	: Kazan-Tatar Türkçesi